ТАҚРИЗИ

муқаррizi расмӣ ба рисолаи илмии Абдухалилзода Кароматулло Абдухалил «Ислом ва арзишҳои дунявӣ», барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа, аз рӯи ихтисоси 09.00.14 – Фалсафаи дин ва диншиносӣ

Дар шароити мураккаби иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ, ки ҷаҳони муосир ба сар мебарад, омӯзиши робита байни арзишҳои динӣ ва дунявӣ муҳим ва мубрам мегардад. Диссертатсияи Абдухалилзода Кароматулло Абдухалил, таҳти унвони «Ислом ва арзишҳои дунявӣ», кӯшиши тадқиқотие мебошад, ки дар он муносибати дини ислом ба арзишҳои дунявӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Ин мавзӯъ, бо назардошти муҳити иҷтимоӣ-фарҳангии ҷаҳони ислом ва таъсири он ба ҷаҳонбинии мусалмонон, барои фаҳмиши равшантар ва амиқтари ин масъалаҳо дар замони муосир дорои аҳамияти муҳим мебошад.

Таҳқиқоти мазкур метавонад барои ташаккули сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои исломӣ ва ғайриисломӣ заминаи назариявӣ фароҳам оварад. Диссертатсияи ба баррасии робитаи байни ислом ва арзишҳои дунявӣ равона шудааст. Бо дарназардошти аҳамияти ин мавзӯъ дар шароити ҷаҳони муосир, пажӯҳиши мазкур дорои арзиши назариявӣ ва амалӣ мебошад. Ҳадафи ин тақриз баррасии муҳтавои диссертатсия ва арзёбии сатҳи илмии он бо дарназардошти мувофиқати мавзӯъ бо ихтисос мебошад.

- **муҳимияти мавзӯи таҳқиқ, ки аз ҷониби диссертант пешниҳод шудааст.** Мавзӯи «Ислом ва арзишҳои дунявӣ» яке аз мавзӯъҳои муҳим ва зарурӣ дар замони муосир мебошад. Таҳлили ин мавзӯъ метавонад барои фаҳмидани робитаҳо ва муқоисаҳои байни арзишҳои динӣ ва дунявӣ кӯмак расонад. Мавзӯъ аҳамияти илмӣ дорад, зеро он метавонад ба равшан кардани масъалаҳои муҳим дар соҳаи диншиносӣ ва ҷаҳонбинии муосир саҳм гузорад. Таҳқиқи муносибати ислом бо арзишҳои дунявӣ метавонад

барои ташаккули сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои исломӣ ва ғайриисломӣ мусоидат кунад.

- сатҳи коркарди дараҷаи мавзӯъ ва қобилияти диссертант дар мавриди мушаххас намудани ҷанбаи таҳқиқталаби мавзӯъ. Диссертант мавзӯи худро ба таври васеъ таҳқиқ кардааст. Боби якум, ки ба таҳлили мафҳуми дунявият равона шудааст, нишон медиҳад, ки диссертант ба масъалаҳо бо ҷидду ҷаҳд ва дониши васеъ муносибат мекунад. Диссертант қобилияти таҳлили амиқ ва васеи мавзӯъро дорад, аммо барои беҳтар нишон додани робитаи мавзӯъ бо ислом, бояд таҳлилҳо дар бораи таърихи дунявият дар кишварҳои исломӣ, фикрҳои мутафаккирони исломӣ ва таъсири арзишҳои дунявӣ ба ислом бештар баррасӣ мешуданд.

- мувофиқати объект, предмет ба мавзӯи таҳқиқот. Объекти тадқиқоти диссертатсия: Муносибати ислом ба арзишҳои дунявӣ. Предмети тадқиқот: Омӯзиш ва пайдо намудани арзишҳои дунявӣ дар ислом ва муайян намудани аҳамияти онҳо дар назария ва амалияи ислом. Барои мушаххастар нишон додани мувофиқа байни объект ва предмет бо мавзуи таҳқиқот беҳтар мешуд, ки ба сифати объекти таҳқиқот, робитаи умумии арзишҳои исломӣ ва дунявӣ ва ба ҳайси предмети таҳқиқот таҳлили амиқи таъсири ин арзишҳо ба якдигар, дар равандҳои иҷтимоӣ, нишон дода мешуд.

- истифодаи методҳои илмӣ ва аппарати методологӣ. Диссертант аз методҳои гуногуни таҳлили илмӣ истифода кардааст, аз ҷумла таҳлили таърихӣ, муқоисавӣ ва таҳлили матнӣ. Аппарати методологӣ ба таври кофӣ ва мувофиқ истифода шудааст. Диссертант аз манбаъҳои муътамад ва методҳои муосири таҳқиқотӣ истифода кардааст, ки ба таҳлили ҳамаҷонибаи масъала мусоидат мекунад.

- мувофиқати маводҳои чопии муаллиф бо диссертатсия. Маводҳои чопии муаллиф мувофиқ ва марбут ба мавзӯи диссертатсия мебошанд. Ин маводҳо ба таври кофӣ ва пурра мавзуъҳои баррасишавандаро фаро мегиранд ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъалаҳоро таъмин мекунанд.

- **мувофиқати диссертатсия ба ихтисос.** Мавзӯи диссертатсия ба таҳқиқи муносибати ислом бо арзишҳои дунявӣ равона шудааст, ки ба ин ихтисос мувофиқат мекунад.

Диссертация аз чор боб ва дувоздаҳ зербоб иборат буда, дар боби якум **«Ҷанбаҳои методологии таҳқиқи дунявият»** мафҳуми дунявият дар доираҳои илмӣ ва татбиқи он шарҳ дода мешавад. Таърихи тафсири мафҳуми дунявият ва ташаккули мундариҷаи он низ мавриди таҳлили диссертант қарор гирифтааст. Мафҳуми дунявият ҳамчун падидаи иҷтимоӣ бо таваҷҷуҳ ба равандҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф тавонистааст моҳияти дунявиятро бо истифода аз манбаъҳои мухталиф ва таҳлили амиқ нишон диҳад. Аммо, камбудиҳои асосӣ дар ин қисмат иборатанд аз норасоии шарҳи фарқиятҳои байни назарияҳои гуногун дар бораи дунявият.

Дар ин боб диссертанд ба таҳлили фалсафии осори Эпикур ва Марсили Падуянӣ тамаркуз мекунад, ки дар онҳо ғояҳои дунявӣ ба таври возеҳ ифода ёфтаанд. Инҷо, муҳаққиқ кӯшиш кардааст, ки робитаҳои байни арзишҳои дунявӣ ва афкори ин мутафаккиронро нишон диҳад. Муаллиф муваффақ шудааст, ки таъсири фалсафаи дунявиро ба фалсафаҳои дигар нишон диҳад. Аммо, муаллиф робитаи мустақим байни ин ду шахсият ва исломро, агар он вуҷуд дошта бошад, нишон надодааст. Агар робитае байни таълимоти онҳо ва ислом мавҷуд набошад, пас ягон зарурате ба таҳлили таълимоти онҳо вуҷуд надорад. Дар боби мазкур ғояҳои дунявӣ дар осори мутафаккирони давраи Эҳё ва Замони Нав баррасӣ мешаванд. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна ин ғояҳо ба рушди фикрӣ ва иҷтимоии ҷомеа таъсир расонидаанд. Инчунин ҳадафҳо ва хусусиятҳои дунявии динҳои сомии тоисломӣ муҳокима мешаванд. Диссертант нишон медиҳад, ки чӣ гуна арзишҳои дунявӣ дар доираи динҳои тоисломӣ рушд кардаанд.

Дар боби дуюми диссертация **«Заминаҳои дунявият дар ислом»** таҳлили фалсафии арзишҳои дунявӣ дар ислом бо истифода аз манбаъҳои таърихӣ ва иҷтимоӣ амалӣ гардидаанд. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ

гуна ин арзишҳо дар муҳити ичтимоии ислом ташаккул ёфтаанд. Инчунин таҳлили мафҳумҳои дунявӣ дар Қуръон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна арзишҳои дунявӣ дар матни Қуръон ифода ёфтаанд ва чӣ гуна онҳо ба ҳаёти ичтимоии мусулмонон таъсир мерасонанд. Масъалаи ҳокимият дар ислом низ мавриди баррасӣ қарор гирифта, муҳаққиқ кушиш мекунад, ки нақши, арзишҳои дунявӣ ва диниро дар таъмини ҳокимияти исломӣ нишон диҳад. Омилҳои дунявӣ, ки ба пирӯзӣ ва густариши ислом мусоидат кардаанд, таҳлил карда мешаванд. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки ин омилҳо чӣ гуна ба рушди ислом кӯмак расонидаанд. Аммо, дар ин қисмат низ нарасидани далелҳои кофӣ дар бораи фарқиятҳои байни чомеаҳои гуногуни исломӣ ба назар мерасад.

Дар боби сеюми диссертация «Ҳаракатҳои дунявигароӣ дар олами ислом» масъалаҳои таҳаммулпазирӣ, дунявигароӣ дар олами араб, дунявигароии маорифпарварони мусулмони Эрон ва Ҳиндустон, модернизатсияи ислом ва дунявият мавриди таҳили муаллифи диссертатсия қарор гирифтаанд. Таҳаммулпазирӣ дар диссертатсия ҳамчун як чузъи муҳими дунявият дар ислом баррасӣ мешавад. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна таҳаммулпазирӣ дар муҳити исломӣ рушд кардааст. Дар инчо, ба андешаи мо, ба чои калимаи «таҳамулпазирӣ» истифодаи вожаҳои «чандандешӣ» ё «касратгароӣ» беҳтар мебуд. Муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки чӣ гуна ҳаракатҳои дунявият ба рушди ичтимоӣ ва сиёсии мамлакатҳои араб таъсир расонидаанд. Дар боби мазкур, ғояҳои дунявигароии маорифпарварони мусулмони Эрон ва Ҳиндустон баррасӣ мешаванд. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна ин ғояҳо ба рушди фикрӣ ва ичтимоии чомеа мусоидат кардаанд. Раванди муосирсозии ислом ва таъсири он ба қавӣ гардидани арзишҳои дунявӣ баррасӣ мешавад. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна муосирсозӣ ба рушди ислом ва арзишҳои дунявӣ мусоидат кардааст. Аммо, камбудии асосӣ дар ин фасл набудани таҳлили кофӣ дар бораи таъсири ин таҳаммулпазирӣ ба фарҳангҳои гуногуни исломӣ мебошад.

Дар боби чаҳорум, «Ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон», нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ баррасӣ мешавад. Муҳаққиқ нишон медиҳанд, ки чӣ гуна сиёсати Пешвои миллат ба рушди ҳамзистии осоишта мусоидат кардааст. Дар ин боб асосҳои ҳуқуқии ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар Тоҷикистон баррасӣ гардида, муҳаққиқ нишон медиҳад, ки чӣ гуна қонунгузории миллӣ ба рушди ҳамзистии осоишта мусоидат мекунад. Вижагиҳои ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Муҳаққиқ таъсири ин ҳамзистиро дар ҳаёти иҷтимоии кишвар нишон медиҳад.

Дар баробари муваффақиятҳо диссертация аз камбудиҳо низ холӣ нест, ки ба онҳо пеш аз ҳама дохил мешаванд:

1. Объект ва предмети таҳқиқот, агар ба таври мушаххас муайян нашаванд, моҳияти илмии онро ба таври комил инъикос намекунанд. Агар диссертант ба сифати объекти таҳқиқот **робитаи умумӣ байни арзишҳои исломӣ ва дунявиро** қарор медод ва предмети таҳқиқотро **таҳлили таъсири ин арзишҳо ба якдигар дар равандҳои иҷтимоӣ** муайян мекард, ҳадафи кори илмии ӯ равшантар ва муайянтар мегардид.
2. Ҳар як боби диссертатсия ба таҳлили ҷанбаҳои гуногуни арзишҳои дунявӣ ва муносибати онҳо бо ислом бахшида шудаанд. Таҳлилҳо асосан ба таърихи ташаккул, заминаҳои иҷтимоӣ ва таъсири омилҳои гуногун ба рушди арзишҳои дунявӣ ва динӣ тамаркуз мекунанд. Таҳлили фалсафӣ дар бисёре аз мавридҳо кам ва сатҳӣ мебошад, аммо барои мувофиқати диссертатсия бо ихтисоси он зарурати баёни амиқтар ва муфассалтари фалсафӣ лозим аст.
3. Диссертант баъзан вазифаи тадқиқотии худро фаромӯш карда, аз нуқтаи назари исломи ҳанафӣ андеша меронад, ки ин амал муҳтавои диссертацияро ҳамчун кори илмӣ паст мекунад. Ба муаллифи диссертация зарур мебуд, ки бетарафӣ ва объективияти илмиро бояд риоя мекард ва таҳлили муқоисавии назарияҳои гуногунро амалӣ менамуд.

4. Диссертант кушиш мекунад, ки ба таври сунъӣ, таълимоти ҳанафии исломро бо дунявият тавъам нишон диҳад, бинобар ин дар чунин мавридҳо аз ҳақиқати объективӣ дур меравад. Масалан, муаллифи диссертатсия қайд мекунад: «Ҳамин тариқ, хусусияти дигари барҷаста ва муҳими ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар кишвари мо пайравӣ аз мазҳаби таҳаммулгарои Имоми Аъзам аст, ки модели тоҷикии дунявиятро мепазирад ва бо он ба хубӣ ҳамзистӣ менамояд». (с.303), аммо ҳақиқати воқеии иҷтимоии кишвар бар хилофи ин андешаҳои диссертант аст.
5. Дар баъзе маврид чунин ба назар мерасад, ки барои муаллифи диссертация на нишондодани ҳақиқати объективии иҷтимоӣ ва тарғиби дунявият муҳим аст, балки нишон додани мутобиқати таълимоти ҳанафия бо арзишҳои дунявӣ. Диссертант кӯшиш мекунад, ки арзишҳои дунявиро бо арзишҳои исломӣ мутобиқ кунад. Дунявият ва шариати арабӣ ҳаргиз бо ҳам созгор нестанд ва ба таври сунъӣ онҳоро бо ҳам оштӣ додан ба манфиати ҷомеа буда наметавонад. Вазифаи муҳаққиқ бошад, нишон додани ҳақиқати объективии иҷтимоӣ аст.
6. Зербоби 2-и боби якум «Ҷанбаҳои дунявӣ дар эҷодиёти Эпикур ва Марсили Падуянӣ» иртиботи зоҳиран равшане ба ислом ва мавзӯи асосии диссертатсия надорад. Инчунин, масъалаҳои баррасишуда дар ин зербоб бештар ба таърихи фалсафа ва эҷодиёти ин ду мутафаккир тааллуқ доранд, на ба таҳлили арзишҳои дунявӣ дар ислом, ки бояд мақсади асосии диссертатсия бошад. Чунин масъалаҳо метавонанд ҳадафи тадқиқотро аз мавзӯи асосӣ дур кунанд ва чунин тасаввурот роиҷ мегардад, ки боби якум бо қисмати боқимондаи диссертатсия иртибот надорад, ё методологияи таҳқиқот ба таври кофӣ мушаххас нест. Барои пайдарҳамии мантиқӣ ва мутобиқати мазмун бо мавзуи баррасишаванда, зарур аст, ки ҳамаи зербобҳои боби якум ба ҳадаф ва мавзӯи асосӣ - яъне «Ислом ва арзишҳои дунявӣ»- мувофиқат кунанд.

Аммо новобаста аз ин камбудиҳо, диссертатсияи Абдухалилзода Кароматулло Абдухалил «Ислом ва арзишҳои дунявӣ» кори мустақили илмӣ-таҳқиқотии анҷомёфта ба ҳисоб меравад.

Автореферати диссертатсия, гузоришҳои илмӣ ва мақолаҳои ба чоп расонидаи Абдухалилзода Кароматулло Абдухалил муҳтавои асосии диссертатсияро инъикос менамоянд.

Диссертатсияи Абдухалилзода Кароматулло Абдухалил дар мавзуи «Ислом ва арзишҳои дунявӣ» ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои фалсафа аз рӯйи ихтисоси 09.00.14 – Фалсафаи дин ва диншиносӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ,
доктори илмҳои фалсафа,
профессори кафедраи фалсафа
ва сиёсатшиносии
ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода Ш.Х. Карамхудоев

Суроға: 734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Муҳаммадиев, 16/7, ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, тел. (992) 93-713-03-72
E-mail: shukratk@mail.ru

Имзои доктори илмҳои фалсафа, профессор Ш.Х. Карамхудоевро тасдиқ менамоям.

Сардори ШК ва корҳои махсуси
ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода Юсупова Б.Ғ.

12.09.2024

РАЁСАТИ КАДРҲО ВА КОРҲОИ МАХСУС